İbn Cinnî'nin Mütenebbî Savunusu: Bir Dil Âliminin Şaire Adanmışlığı

Muhammed Emin Bayır | 0009-0007-5557-2734 | mebayir@nku.edu.tr

Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı, Tekirdağ, Türkiye

ROR ID: 01a0mk874

Yusuf Buhan | 0000-0002-5706-2435| ybuhan@nku.edu.tr

Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı, Tekirdağ, Türkiye

ROR ID: 01a0mk874

Öz

Bu makale, Abbâsî döneminde yaşamış iki önemli şahsiyet olan dil bilimci İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve şair Mütenebbî (ö. 354/965) arasındaki şahsi ilişkiyi ve bu ilişkinin Arap dili ve edebiyatına etkilerini incelemektedir. Döneminin ekoller üstü bir dilcisi olan İbn Cinnî ile şiirleri hem kendi döneminde hem de günümüzde yoğun tartışmalara konu olan Mütenebbî, Arap edebiyatında ilgi çekici iki ayrı kişilik sunmaktadır. Makalenin konusu, İbn Cinnî'nin, Mütenebbî'nin şiirlerine yazdığı *el-Fesr* adlı şerhin, salt bir açıklama metni olmanın ötesinde şairi savunan apolojik bir eser olduğudur. Bu savunmanın arka planında ilmî kaygıların yanı sıra derin bir dostluk ve edebî hayranlık bulunmaktadır. Abbâsî döneminin son derece canlı edebî ortamında Mütenebbî, "kadim" ve "muhdes" şiir arasındaki çekişmenin merkezine oturmuş, dil kurallarını zorlayan ve yenilikçi üslup arayışlarına giren şiirleriyle başta nahivciler olmak üzere birçok kesimden eleştiri almıştır. İşte bu noktada İbn Cinnî, Mütenebbî'nin şiirlerinin dilbilgisi kurallarına aykırı görünen kullanımlarını, şiir zarureti, Kûfe ekolü rivayetleri veya kıyas gibi farklı dilbilimsel araçlarla meşrulaştırmaya çalışmıştır. İbn Cinnî ve Mütenebbî arasındaki dostluk ve aynı sarayda yaşamaları bu savunmadaki ana motivasyon kaynaklarından biridir. Aralarındaki bu dinamik ilişki, Mütenebbî'nin şiirlerini İbn Cinnî'ye danışması ve İbn Cinnî'nin de bu şiirleri dilbilgisi açısından savunulması şeklinde karşılıklı bir fayda sağlamıştır. İbn Cinnî'nin eseri, Mütenebbî şerhleri literatürüne büyük oranda yön vermiş, içindeki yorumlar ve ortaya attığı teoriler sonraki ebedî eleştirmenlerin çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Bunlar göz önüne alındığında, İbn Cinnî'nin bu kapsamlı şerhi ve dilci ile şair arasındaki ilişkinin incelenmesi, dönemin edebî, ilmî ve sosyo-kültürel ortamını anlamak için kritik bir konumdadır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Abbâsî Edebiyatı, Şiir, İbn Cinnî, Mütenebbî.

Atıf Bilgisi

Bayır, Muhammed Emin – Buhan, Yusuf. "İbn Cinnî'nin Mütenebbî Savunusu: Bir Dil Âliminin Şaire Adanmışlığı". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 580-609. https://doi.org/10.61272/duid.1737497

Geliş Tarihi	08.07.2025
Kabul Tarihi	11.11.2025
Yayım Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	50% - 50%
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ibn Jinnī's Defense of al-Mutanabbī: A Grammarian's Devotion to a Poet

Muhammed Emin Bayır | 0009-0007-5557-2734 | mebayir@nku.edu.tr

Res. Asst., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Tekirdağ, Türkiye

ROR ID: 01a0mk874

Yusuf Buhan | 0000-0002-5706-2435| ybuhan@nku.edu.tr

Res. Asst., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Tekirdağ, Türkiye

ROR ID: 01a0mk874

Abstract

This article examines the relationship between the linguist Ibn Jinnī (d. 392/1002) and the poet al-Mutanabbī (d. 354/965), two eminent figures of the Abbasid period, and explores how their association shaped Arabic language and literature. Ibn Jinnī, a grammarian beyond the boundaries of established schools, and al-Mutanabbī, whose poetry sparked debate both then and now, represent a compelling dichotomy in Arabic literary tradition. The article argues that Ibn Jinnī's commentary, *al-Fasr*, is not merely explanatory but rather an apologetic work, defending the poet linguistically, stylistically, and personally. This defense stems from both scholarly commitment and a profound literary friendship. In the extremely lively literary environment of the Abbasid period al-Mutanabbī, positioned at the heart of the *qadīm–muḥdath* poetic controversy, challenged linguistic norms with his bold style, drawing criticism especially from grammarians. Ibn Jinnī sought to justify these innovations by invoking poetic necessity, *Kūfan* tradition arguments, and analogical reasoning. Their shared court affiliation and close personal bond served as key motivations behind Ibn Jinnī's defense. This relationship yielded mutual benefit: al-Mutanabbī gained a linguistic advocate, and Ibn Jinnī's commentary acquired relevance grounded in contemporary poetic expression. The article concludes that *al-Fasr* profoundly influenced later scholarship on al-Mutanabbī, distinguished by its apologetic tone and its willingness to confront the poet's critics—making it essential to understanding the literary and intellectual culture of the period.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Abbasid Literature, Poetry, Ibn Jinnī, al-Mutanabbī.

Citation

Bayır, Muhammed Emin – Buhan, Yusuf. "Ibn Jinnī's Defense of al-Mutanabbī: A Grammarian's Devotion to a Poet". *Düzce Divinity Journal* 9/2 (December 2025), 580-609. https://doi.org/10.61272/duid.1737497

Date of Submission	08.07.2025
Date of Acceptance	11.11.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	50% - 50%
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

İslam'ın doğuş dönemindeki fetihlerin ardından Arapça, kısa sürede Nil Nehri'nden Ceyhun Nehri'ne kadar geniş bir coğrafyada *lingua franca*[1] konumuna yükselmiştir. Daha önce bölgede konuşulan Aramice, Persçe ve Grekçe gibi diller sınırlı bir alanda varlıklarını sürdürse de, günlük yaşamda ve yazılı kültürde Arapça, bu dillere baskın hâle gelmiş ve yaygınlaşmıştır. Basra ve Kûfe'de başlayan, ardından Bağdat'a intikal eden nahiv okulları, Arap dilini yapısal bir biçimde ele almaya ve kapsamlı dilbilimsel sistemler geliştirmeye devam etmişlerdir. Aynı zamanda Arap dili ile ilgili nicelik ve nitelik bakımından müstakil teliflerin arttığı bir sürece girilmiştir. İslam dünyasının hemen her yerinde dil ilimleri ayrıcalıklı bir konuma ulaşmıştır. İslamî ilimlerde ilerlemek veya edebiyat sahasında hünerlerini sergilemek isteyenler için dil ilimleri olmazsa olmaz bir alet haline gelmiştir.

Edebiyattaki gelişmeler de nahiv okullarındaki ilerlemeye paralel olarak Abbâsîler döneminde zirveye ulaşmıştır. İslam öncesi dönemden süregelen edebî türler, İslam'ın gelişi ve fetihlerin ardından çağın şartlarına göre yeni bir hüviyet kazanmıştır. Nazım alanında yeni edebî anlayışlar ortaya çıkmış, bu yenilikler *muhdes* olarak adlandırılmış ve ilk dönem edebiyat ve dil çevreleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Ömer b. Ebu Rebîa, (ö. 93/711-12) Ebu Temmâm (ö. 231/846) ve Buhturî (ö. 284/897) gibi şairlerin temsil ettiği bu akımlar, zamanla kabul görmüş ve eski şiir tarzının yerini almıştır. Yeni şiir anlayışının yaygınlaşması da Abbâsîler döneminde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler yalnızca şiirle sınırlı kalmamış, nesir alanında da büyük bir üretkenlik yaşanmıştır; tarih kitapları ve *edebü'l-kâtib* eserleri aracılığıyla İslam dünyasının dört bir yanından âlimler edebî eser telif etme yarışına girmiştir.

Arapçanın gelişimi genel olarak iki temel eksende incelenebilir: Biri, toplumların kültürlerini koruma ve aktarmada başat rol oynayan edebiyat; diğeri dilin yapısını ve kurallarını ortaya koyan dil bilgisidir. Her iki alan da dilin tarihsel gelişimini takip etmede önemli araçlardır. Bununla birlikte, edebiyat zamansal olarak önceliklidir. Zira Arap dilinde de görüldüğü üzere, milletler önce dili konuşmuş ve edebî ürünler ortaya koymuş, ardından dil ilimleriyle meşgul olup bunları teorize etmişlerdir. Basra ve Kûfe nahiv okullarındaki âlimlerin, dilin kurallarını belirlemek amacıyla Arap çöllerindeki bedevîlere giderek şiir toplamaları meşhurdur. Böylece Arap dilinin kaideleri Arap şairlerine, yani dili en doğru şekilde kullandığı düşünülen kişilere,

[1] Birbirlerini anlayamayan yerel dilleri konuşan topluluklar arasında iletişim aracı olarak kullanılan ortak dil. Örneğin günümüzde İngilizce *lingua franca* olarak nitelenir.

dayandırılmıştır. Nitekim nahivciler, ortaya koydukları kuralları ve teorileri şairlerden aldıkları istişhâtlarla daima desteklemişlerdir.[2]

Dil ilimlerinin gelişimi, Abbâsîlerin emirlikler döneminde zirveye ulaşmıştır. Bir taraftan halifenin siyasi otoritesi sembolik bir figür olmaya başlamışken, diğer taraftan İslam dünyasındaki belli başkentler etrafında emirlikler ortaya çıkmıştır.[3] Bu emirliklerin birbiriyle siyasi mücadelesi ilim ve sanat alanlarına sıçramış, genellikle rönesans dönemlerinde görülen ilim adamlarını ve sanatçıları himaye etme yarışı başlamıştır. Çalışmamızın odak noktası olan İbn Cinnî (ö. 392/1002) ile Mütenebbî (ö. 354/965) bu dönemde çeşitli şehirleri dolaşarak farklı ailelerin ve emirlerin himayesinde bulunmuşlardır.[4] Bu seyahatler esnasında denk gelen ikili, zamanla aralarında güçlü bir bağın oluşmasına vesile olan bir dostluk ilişkisi içerisine girmişlerdir. Özellikle Seyfüddevle (ö. 356/967) sayesinde ilmî ve edebî çalışmaların merkezi haline gelen Halep, aralarında yoğun bir entelektüel ve edebî etkileşim sunan bir ortam oluşturmuştur. Seyfüddevle'nin maiyetinde bulunan diğer şair ve dilcilere karşı birbirlerini savunmuşlar ve onlara verilebilecek cevaplar hususunda aralarında özel görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca İbn Cinnî, Mütenebbî'nin şiirlerine özel bir ilgi duymuş hatta onun vefatından sonra da şiirlerin baş müdafisi konumuna yerleşmiştir. Bu hususta onun şiirlerini ilk toplayan ve ilk şerh eden kişi olarak uzun bir şerh yazmıştır.

İbn Cinnî ve Mütenebbî hakkında hem klasik dönem âlimleri hem de modern akademik çevreler tarafından çeşitli yazılar kaleme alınmıştır.[5] Bu alanda her iki

---

2 İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396-397.

3 Butrus el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye* (Kahire: Hindavi, 2014), 231.

4 Örneğin Blachere, Mütenebbî'yi ve bu dönemde yetişen diğer isimleri Rönesans sanatçılarına benzetmektedir. Régis Blachère, *Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî*, çev. İbrahim Keylani (Dımeşk: Daru'l-Fikr, 1975), 45.

5 Mütenebbî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Esat Ayyıldız, "el-Mutenebbî'nin Seyfüddevle'ye Methiyeleri (Seyfiyyât)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (28 Ekim 2020); Dursun Hazer, "el-Mutenebbî'nin Şiirinde Humma Tasvîri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 17-36; İbrahim Naci - Osman Düzgün, "Arap Şiirinin Önde Gelen İki Şairi, el Maarri ve el Mutenebbi'nin Mukayesesi", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 12/35 (2012), 131-144; Abdurrahman Özdemir, "el-Mütenebbî'nin Şiirinde Maraş", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/14 (2006), 159-185; Özdemir Sevim, "Şiirle Kazanç Yoluna Zuheyr b. Ebî Sulmâ ile el-Mutenebbî'nin Yaklaşımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2009), 193-206; Sevim Özdemir, "el-Mutenebbî Dîvânından, et-Teşbîhu'l-Belîğ", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 61-78; Selahattin Goran, *El-Mütenebbi'nin şiirinde medh* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Şerafeddin Yaltkaya, "Mutenebbî'den Önce Şiir (II)", çev. Musa Yıldız - Nurettin Ceviz, *Nüsha* 5/18 (2005), 55-82; Şerafeddin Yaltkaya,

şahsiyetin biyografileri, tahkikleri, üslupları, eserleri ve çeşitli görüşlerine dair incelemeler bulunmaktadır. Birçok müellif İbn Cinnî'nin şerhinden bahsetmiş ve onun edebî tenkit alanındaki yeri üzerinde durmuştur. İkisinin arasındaki samimi ilişki ve yandaşlık da müelliflere kapalı kalan bir husus değildir. Ancak bu ilişkinin kökleri ve sınırları tam olarak tespit de edilememiştir. Üstelik Mütenebbî'nin *Dîvân*'ı daha çok Vâhidî (ö. 468/1076), Ebü'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057), Ukberî (ö. 616/1219) ve Berkûkî (ö. 1876-1944) gibi müelliflerin şerhleriyle tanınmış, İbn Cinnî'nin bu alandaki katkıları hak ettiği ilgiyi görmemiştir.[6]

1. Mütenebbî ve *Dîvân*'ı Etrafında Oluşan Tartışma Ortamı

Arap edebiyatı içerisinde Mütenebbî ve *Dîvân*'ının müstesna bir konumu vardır. Nitekim hakkında bu denli hararetli tartışmalar yürütülen ve üzerine bu kadar şerhler yazılan başka bir şiir divanı bulunmamaktadır. Bu durumun temel sebeplerinden biri, dönemin en önemli edebî tartışma konusu olan kadim-muhdes şiir çekişmesinin içinde bu eserin kaleme alınmış olmasıdır. Muhdes bir şair olan Mütenebbî, selefleri sayılabilecek Beşşar b. Bürd (ö. 167/783-84) ve Ebu Temmam (ö. 231/846) gibi isimlerin şiir tarzını devam ettirerek maniyeristik[7] olarak nitelendirilebilecek şiirler nazmetmiştir. Bu durumda kadim şiiri en ideal form olarak kabul eden gruplar, doğal olarak Mütenebbî'nin karşısında yer almışlardır. Böylelikle kadim şiir taraftarları genel olarak muhdes şairleri, onlar arasında ise dönemin muhdes şiir temsilcisi konumunda bulunan Mütenebbî'yi hedef almışlardır. Bunun dışında muhdes şiiri sevenler arasında da onu şiddetle eleştirenler bulmak mümkündür.[8] Gerçekten Mütenebbî, geç bir dönemde

"Mutenebbî'den Önce Şiir (I)", çev. Musa Yıldız - Nurettin Ceviz, *Nüsha* 5/17 (2005), 95-122; Adnan Arslan, "Söz Sanatları Açısından Mütenebbî'nin Şiirlerine Genel Bir Bakış", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (2021), 191-220.

6 Osman İbn Cinnî, *el-Fesr*, thk. Rıza Recep (Dımeşk: Daru'l-Yenâbi', 2004), 1/kb.

7 Aslında geç Rönesans Dönemi'nde İtalya'da ortaya çıkan gerçeklikten kopuk ve dikkat çekici bazı ayrıntıların vurgulanmasıyla öne çıkan bir resim akımıdır. Daha sonradan edebiyat sahasında da bazı şiirleri tanımlamak için kullanılmıştır. Özellikle bedii sanatlarının yoğun olduğu, kelime oyunlarına ve karmaşık ifadelere çokça yer veren şiirler bu üsluba ait görülür. Bazı örnekler görmek için bk. Stefan Sperl, *Mannerism in Arabic poetry: a structural analysis of selected texts: 3rd century AH/9th century AD-5th century AH/11th century AD* (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1989).

8 Ebu Hilâl el-Askerî'nin kadim şiire bir taassubu görülmese de Mütenebbî'nin şiir tarzını ağır biçimde eleştirmiştir. Bk. Ebu Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-sınâateyn*, thk. Ali Muhammed Becavî, Muhammed Ebu Fadl İbrahim (Halep: Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1952), 160.

tartışmalı bir üslup kullanımını üst boyutlara taşıyarak birçok edebiyatçının muhalefetine zemin hazırlamıştır.

Mütenebbî'yi eleştirenlerin tümünü kadim-muhdes tartışmaları üzerinden ele almak meseleyi bir yönüyle yansıtır. Onu eleştirenler arasında şiirlerini beğenmeyen veya kişisel sebepler dolayısıyla karşısında yer alan birçok isim sayılabilir. Öyle ki Mütenebbî'yi yermek için "*el-Mûdiha fî zikri serikâti'l-Mütenebbî ve sâkiti şi'rih"* adlı bir risale kaleme alan Hatimî (ö. 388/998) mukaddimesinde Mütenebbî ile karşılaştığını ve onunla münazara yapmak isterken aşağılayıcı bir muameleye maruz kaldığını anlatmaktadır. Bu türden bir girizgâh rakibini eleştirme niyetindeki biri için fazla açık ve taktiksel açıdan sakıncalı sayılabilir. Zira bu tür cümleler okuyucuda risalenin intikam saikiyle kaleme alındığı izlenimini uyandırır. Ancak Hâtimî, kişiliğe saldırı safsataları yaparak şairin şiirlerindeki zaafları okuyucuların gözünde büyütmeye çalışmaktadır.[9] Aynı şekilde Sâhib b. Abbâd'ın, (ö. 385/995) başta Mütenebbî'nin şiir gücünü takdir ettiği[10] sonradan ondan methiye talep etmesine rağmen buna mazhar olamadığı için ona öfkelendiği anlatılmaktadır. Ayrıca kendisi de bir şair olan Sâhib'in onun gördüğü ilgiyi kıskandığı söylenmektedir. Sonunda bu öfke onu "*el-Keşf an mesâvi şi'ri'l-Mütenebbî*" adlı bir risale yazmaya itmiştir. Bu risalede kullanılan argümanların sonradan gelen çok sayıda tenkitçi tarafından tekrar edildiği görülmektedir.[11]

Bunun gibi başka birtakım hadiselerde de Mütenebbî'nin dönemin ulemâ ve üdebâsının tepkisini üzerine çektiği olmuştur. Örneğin onun Halep'ten ayrılma sebepleri arasında zikredilen en çarpıcı olay, Seyfüddevle'nin huzurunda İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ile yaptığı sert tartışmadır. Tartışmanın boyutu İbn Hâleveyh'in eline geçirdiği divitle Mütenebbî'yi yaralamasına kadar varmıştır. Bu olanlara rağmen Seyfüddevle İbn Hâleveyh'e engel olmamıştır. Ayrıca Seyfüddevle'nin bazen şairine sinirlendiği ve şiir yazması hususunda ona baskı yaptığı vakidir. Böyle baskılar karşısında Mütenebbî geri adım atmaya yeltenmemiş aksine olayı inada bindirmiştir. Bu olaylar Mütenebbî'nin katı ve uzlaşmaz karakteri hakkında fikir vermektedir.[12]

---

9 Ebu Ali Hâtimî, *er-Risâletü'l-mûdiha fî zikri serikâti'l-Mütenebbî ve sâkiti şi'rih* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2010), 5-8.

10 Bu takdir ve beğeni Sâhib'in edebî eserlerinden fark edilmektedir. Seâlibî, Sâhib'in Mütenebbî'den aldığı birçok şiir ve nesir öğesi bulmuştur. Bk. Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, thk. Müfid Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubil'-İlmiyye, 1983), 1/159-163.

11 Muhammed Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab* (Kahire: Dâru Nahdat Mısır, 1996), 216-225.

12 Şairin mağrur bir karakteri olduğu yaşadığı birçok anekdottan ve şiir üslubundan kolayca anlaşılmaktadır. Muhammed Emin Bayır, *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*, ed. Yusuf Buhan (İstanbul: Ark Kitap, 2023), 34-35.

Bu tartışma ortamı Mütenebbî hakkında oluşan tarafları kutuplaştırmış ve onun hasımları kadar taraftarlarını da sert bir tutum benimsemeye itmiştir. Onun hakkında yazılanlar ancak bu polarizasyon üzerinden değerlendirildiği zaman doğru anlaşılabilir. Mütenebbî'nin muhalifleri ne kadar saldırgan bir dil kullanmışsa destekçileri de o bir kadar taassupla onu savunmaya geçmiştir. Bu destekçilerin arasında dönemin gözde dil âlimi İbn Cinnî, ilmî otoritesinin yanında şaire olan bağlılığıyla da dikkat çekmektedir. Nitekim o, şairi her yönüyle savunmak için dil ilimlerindeki derinliğini ve malumatını kullanmaktan kaçınmamıştır. İbn Cinnî'nin Arap dili için zirve bir isim sayıldığı düşünülürse bu çabaların şair için ne kadar değerli olduğu anlaşılabilir.

Bu iki muhalif ve müdafi dışında kısaca değinilmesi gereken bir diğer grup kendini tarafsız olarak konumlandırmaya çalışanlardır. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere "*el-Vasâta beyn'l-Mütenebbî ve husumihi*" adlı değerli eseriyle Kadı Ebu'l-Hasan el-Cürcanî (ö. 392/1001-1002) bunlardandır. Mütenebbî'nin hem iyi hem zayıf yönlerini gösterme çabası içinde olan Seâlibî (ö. 429/1038) de "*Yetîmetu'd-dehr*" adlı eserinde ciddi anlamda tarafsız bir dil kullanmıştır. Her ne kadar objektifliğin derecesi tartışılabilecek olsa da Hâtimî ve Sâhib gibi münekkitlere veya İbn Cinnî gibi müdafilere bakınca bu grubu tarafsız olarak nitelemek adil gözükmektedir.

İbn Cinnî'yi Mütenebbî'nin müdafileri arasında saysak da bazı yorumcular onu tarafsız olarak nitelemiştir. Özellikle şerhi tahkik eden ve üzerine çalışma da yayınlayan Rıza Recep'in bu yorumu yapması dikkat çekicidir.[13] Bu şaşırtıcı durum onun şahsi pozisyonu ile ilmî yönteminin karıştırılmasından kaynaklıdır. İbn Cinnî, şahsen Mütenebbî'nin her durumda yanında yer alsa da yazdığı şerhlerde görüldüğü üzere, ilmî açıdan sorun teşkil etmeyen bir üslup benimseyerek olaylara objektif bir perspektifle yaklaşmış, en azından böyle bir izlenim yaratmaya çabalamıştır. Tabi ki İbn Cinnî tartışmalarda argümanlarını objektif bir temelde sunmak zorundadır. Aksi takdirde eserinin ilmî ve edebî çevrelerde kabul görmesi mümkün değildir.

Ancak söz konusu hassasiyet dahî kullandığı dilde öznellikten tamamen arınması anlamına gelmemektedir. Bu durum en açık ifadesini şerhin giriş bölümünde yer alan, doğrudan Mütenebbî'nin methine ayrılmış pasajda bulmaktadır. Burada onun şiir gücüne ek olarak karakteristik özelliklerini uzun uzun yüceltmekten geri durmamıştır. Bu yolla kişiliğe saldırı safsatasına başvuran hasımlara kendi silahlarıyla cevap vermektedir:

[13] İhsan Abbas, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab* (Beyrut: Daru'-Sekâfe, 1983), 278; Osman İbn Cinnî, *el-Fesr*, thk. Rıza Recep (Dımeşk: Daru'l-Yenâbi', ts.), Dirâse /377.

وحقاً أقول: لقد شاهدته على خلق قلما تكامل إلاّ لعالم موفق، فأما اختراعه للمعاني وتغلغله فيها واستيفاؤه لها فيما لا يدفعه إلاّ ضدّ، ولا يستحسن معاندته إلاّ ندّ...

Samimi anlamda diyorum ki: Ben onu çok az âlime nasip olmuş bir ahlak üzere gördüm. Manaları ortaya koyması, onlarda derinliği ve kapsayıcılığına gelince ancak hasmın reddedeceği ve güzelliğini ancak düşmanının itiraf etmeyeceği seviyededir…[14]

İbn Cinnî Mütenebbî'yi savunmakla kalmamış muhaliflerinin ilmî yetkinliğini sorgulayıcı bir tutum sergilemiştir. Ona göre bu isimler yeterli yetkinliğe ulaştıklarında Mütenebbî hakkındaki yanlış kanaatlerinden döneceklerdir. Bu noktada zikrettiği husus, Mütenebbî'nin irab yönündeki bazı şâz kullanımlarıdır. Aynı şekilde ta'kid içerdiği zannedilen bazı beyitler de aslında doğru anlaşılabilirse belagat derecesi oldukça yüksek beyitlerdir. Bu türden bir iş ise ancak derin basiret ile başarılabilir. İşte müellifin şerh kaleme alma amacı da bu bağlamda anlam kazanmaktadır. İbn Cinnî, *Dîvân* hakkında oluşan yanlış anlaşılmaları tashih etme ve beyitlerdeki müşkül noktaları halletme görevini bizzat üstlenmektedir.

Mukaddime metninin analizi dahî İbn Cinnî'nin ne denli sıkı bir Mütenebbî müdafisi olduğunu göstermektedir. Aynı mukaddimenin devamında onun bazı beyitlerini serdettikten sonra şaire olan hayranlığını şöyle ifade etmektedir:

وهَل هذه الفصَاحَةُ والطَلَاقَةُ إلّا نُورٌ من عِندِ اللهِ عَزّ وجَلّ استَودَعَهُ قلبَه

Bu fesahat ve talakat Allah'ın kalbine attığı bir nurdan başka bir şey midir? [15]

Bu sözler hiç de tartışmalara tarafsız bir biçimde yaklaşmaya çalışan birinin sözü gibi gözükmemektedir. Aynı zamanda Muhammed Mendur gibi Arap edebiyatında tenkit konusunda eser vermiş bazı isimlerin İbn Cinnî'yi Mütenebbî taraftarı olarak konumlandırması bizim görüşümüzü desteklemektedir.[16]

Ancak bu yoğun bağlılık ve hayranlık ifadeleri şerh içinde sunulan argümanların otomatik olarak taraflı olduğunu kanıtlamaz. Bunun için şerhin içeriğindeki argümanların ve kullanılan üslubun daha dikkatli bir biçimde incelenmesi gereklidir. Makalenin önemli bir bölümü bu konuya ayrılmıştır.

Mukaddimenin devamında İbn Cinnî, kadim-muhdes şiir meselesine de değinir. Bu kısımda sözünü hiç sakınmadan karşı tarafa ağır yergiler savurmuş ve onların argümanlarını tersine çevirmeye çalışmıştır:

---

14 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/3-5.

15 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/8.

16 Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*, 232.

وما لهذا الرجل الفاضل عيب عند هؤلاء السقطة الجهّال وذوي النذالة والسفال إلا أنه متأخّر محدث..

Bu yüce adamın cahil ve aşağılık kimseler nezdinde müteahhir ve muhdes olmaktan başka suçu yoktur. [17]

Bu kısımda İbn Cinnî, Mütenebbî'nin şiirlerinde devamlı kusur arayanların asıl amacını gün yüzüne çıkarır. Amaç, şiirlerin eksik yönlerini tespit etmek veya kalitesiz beyitleri tenkit etmek değildir. Mütenebbî'ye karşı şahsi kini olanlar bir yana bırakılırsa asıl amaç, muhdes şiirin topyekün itibarının sarsılmasıdır. Zira kadim şiirin ideal statüsünü korumanın yolu bir anlamda muhdes şiirin gözden düşmesinden geçmektedir. Mütenebbî de muhdes şiirin güçlü bir temsilcisi olarak bu saldırılara maruz kalmaktadır.

Halbuki İbn Cinnî'ye göre muhdes şiirin alt form sayılması hasımlarına karşı Mütenebbî'nin elini güçlendirir. Nitekim muhdes dönemin "çoraklığı" içerisinde kendisine rakip bulamayan şairin, bu derece üst belagat ve fesahat makamlarına erişmesi ancak takdir edilecek durumdur. Bu söylem, kadim-muhdes tartışmasından bilinçli şekilde sıyrılarak odak noktasını şairin edebî yetkinliğine çekmektedir. Çalışmamızda da görüleceği üzere İbn Cinnî, şairi savunmak durumunda kaldığı pek çok yerde eleştirileri tersine çevirerek zayıf bir yön olarak değerlendirilen unsurları birer övgü vesilesine dönüştürme yoluna gitmektedir. Şaire dair bu değerlendirmeler, teorik birlikteliklerinden ziyade sıradaki başlıkta incelenecek olan şahsi yakınlıklarından kaynaklanmaktadır.

2. İbn Cinnî ile Mütenebbî'nin Şahsi İlişkileri

Bu iki isim ilk olarak Halep'te karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmanın ve dostluğa giden sürecin niteliğini anlamak bağlamında, iki isim arasındaki yaş farkının kritik önemi bulunmaktadır. Zira kaynakların zikrettiği üzere Mütenebbî, İbn Cinnî'den yaklaşık yirmi yaş büyüktür. Bu durumda Mütenebbî hem yaş hem de ilmî kıdem açısından bir avantaja sahiptir. Söz konusu fark, iki şahsiyet arasındaki etkileşimde Mütenebbî'nin daha baskın bir rolü olduğu yönündeki değerlendirmeleri desteklemektedir. Halep'ten sonra iki ismin Bağdat ve Kûfe gibi şehirlerde de beraber bulunduğu görülmektedir.[18]

Aralarındaki ilişkinin dikkat çeken bir diğer boyutu, İbn Cinnî ile Mütenebbî'nin dilci-şair kimliklerinin farklı uçlarında konumlanmalarıdır.

---

17 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/16-17.

18 Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*, 232; Mehmet Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 51.

Önemli bir dil bilimci olan İbn Cinnî'nin şiir alanında aynı yetkinlikte olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde Mütenebbî'yi öncelikle bir şair olarak tanımlamak gereklidir. Ancak bu durum, İbn Cinnî'nin şiir bilmediği veya Mütenebbî'nin Arap dilinde nahiv gibi alanlara vâkıf olmadığı anlamına gelmez. Öncelikle dönemin entelektüel ortamında dil ve edebiyatla ilgili temel meselelerin ortak bir kültürel birikim olarak herkes tarafından öğrenildiği bilinmektedir. Ayrıca ikili arasında geçen tartışmalardan her ikisinin de birbirinin uzmanlık alanları hakkında bilgi sahibi oldukları aşikârdır. Yine de her birinin kendi uzmanlık alanındaki derinliğini diğer alanda gösteremeyeceği doğal olarak ortadadır. İşte bu durum, şair-dilci kimliklerinin ilişkilerine yansımasına yol açmıştır.

Halk tabiriyle "zıt kutupların birbirini çekmesi" şeklinde tanımlanabilecek bu karşılıklı ilişki, fayda temelinde şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle İbn Cinnî dilci kimliğiyle şiirlerin nahiv açısından incelemesini yaparken Mütenebbî de şair olarak dilciye üzerinde çalışacağı ve zihin egzersizleri yapacağı malzeme sağlamaktadır. Her ne kadar ilişkinin yalnızca bu faydaya dayanmadığı belliyse de bu faydanın ilişkinin sürekliliğinde ve güçlenmesinde rol oynamış olduğu kanaatini taşımaktayız. Örneğin Mütenebbî, şiirlerini yazdıktan sonra İbn Cinnî'ye özel bir ortamda arz etmektedir. Kendi aralarında sorular sormakta ve farklı boyutlarıyla beyitleri ve kelimeleri tartışmaktadırlar. Çevrede bulunan diğer isimlerden, özellikle de nahivcilerden ne gibi itirazlar yükselebileceği hususunda İbn Cinnî, Mütenebbî'ye yardımcı olmaktadır. Bu konuyu İbn Cinnî şerhinde açıkça ifade etmiştir:

ولقد كان يَستَدعِي تَنكِيتِي عليه، ويَبعَثُني على البَحثِ لِمَا كانَ يَفتَتِح بيننا، ولِمَا كنتُ أورِدُه عليه ممّا لم يَكُن عنده أنّ مثله يُسألُ عنه ليَنظُرَفيه ويَتَأمّلُ قبل أن يُضطرّ إلى الجَوابِ عنه في وقتٍ ضيّقٍ أو مَحفَلٍ كَبيرٍ، فلا يَكونُ قدّم الرويّةَ والنظرَ فيه فيَلحَقُه خَجَل وانقطاعٌ لكثرةِ خُصُومِه وتَوَفّرِ حُسّادِه. وَلَقد جَرَى بيني وبينه ما يَطول تَعدَادُه.

O, benim tenkidimi istiyor ve aramızdaki meselelerde araştırma yapmaya beni teşvik ediyordu. Onun aklına gelmeyen ve ona sorulabilecek meselelerde önceden düşünsün sonra dar bir vakitte veya büyük bir toplantıda hazır olmadan cevap vermek mecburiyetinde kalmasın diye. Çünkü düşüncelerini hazırlamadan oraya çıkıp rencide olabilir ve suskunlaşabilir. Nitekim hasımları ve hasetçileri çoktu. Bu şekilde aramızda sayısız tartışma geçmişti. [19]

Bu iki farklı eğilimin bir tarafında nahivcilerden usanmış bir şair diğer tarafında ise girift ve muğlak meseleleri halletmekten zevk duyan bir dilci vardır.[20] Mütenebbî'ye karşı en çok itiraz yükseltenlerin nahivciler olması doğal

[19] İbn Cinnî, *el-Fesr*, 2/89-90.

[20] Mütenebbî'nin, İbn Cinnî'nin nahiv anlayışı üzerinde etkisi olup olmadığına dair

karşılanabilir. Nitekim söz sanatlarının ve edebî ifadelerin ufuklarında gezinen bir şairin, dilin imkân verdiği sınırları zorlamaktan başka seçeneği yoktur. Bu estetik arayış sırasında da Arap dil bilgisinde nahivcilerin şiirin tabiatını göz önünde bulundurarak belirledikleri "şiirin zaruretlerinin" de dışına çıkmayı doğal bir olgu olarak karşılamaktadır. Mütenebbî'nin şahsi olarak bu kuralları önemsememe eğilimine rağmen, dönemin ilmî çevrelerinde şiirlerinin meşruiyetini koruma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu baskı, onun şiirlerini sürekli olarak gözden geçirip düzeltmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu düzeltme sürecinde ise en büyük desteği nahiv ve sarf alanında uzman olan İbn Cinnî'den almıştır.

Bu durumun en latif örneklerinden biri, klasik dil otoritelerinin kesinlikle onaylamayacağı ammice kullanımında görülür. Mütenebbî'nin bir şiirinde ammice bir ifadeye başvurması, İbn Cinnî için fazlasıyla şaşkınlığa sebep olmuştur. Onun şiir gücüne hayranlık duysa da ve nadir-şaz kullanımlarını savunmak için olağanüstü bir çaba sarf etse de ammice kullanımı bir dilci için katlanılabilecek bir durum değildir. [21]

İbn Cinnî tartışmanın devamında kelimenin fasih versiyonlarından bahseder ancak Mütenebbî kelimenin bu şekilde kullanımında ısrarcı olur. Sonrasında ise İbn Cinnî birçok delil getirerek kullanımı eleştirmeye devam eder. Bu nokta onun Mütenebbî'yi eleştirdiği nadir hususlardan olmuştur. Hatta ona karşı yaptığı tek sert eleştiri denilebilir. Görüldüğü üzere aralarındaki iletişim her zaman bilgi alışverişi yönünde olmamış nadiren de olsa çözülemez tartışmalara evrilmiştir.

İbn Cinnî'nin Mütenebbî savunuculuğundaki öncü rolünü, aralarındaki yakın ilişkiyle açıklamak mümkündür. Ancak bu durum İbn Cinnî'nin Mütenebbî'nin şiirlerini yalnızca arkadaşına vefası nedeniyle ve tekellüf içeren bir tavırla savunduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim aralarındaki kişisel bağ göz ardı edilse dahi, İbn Cinnî'nin Mütenebbî'nin şiirlerini büyük bir beğeniyle karşıladığı düşünülebilir. Bir dil bilimci olarak İbn Cinnî, bulmaca gibi şiir beyitlerine, ustalıkla yerleştirilmiş söz oyunlarına ve sarf ilminin derinliklerinden çıkarılan arkaik kelime kullanımlarına karşı özel ilgi beslemektedir. Özellikle dil ilimleri içinde sarf bilimine olan ilgisi ve keskin analitik zekâsı dikkate alındığında, bu durum daha da netlik kazanmaktadır. Gerçekten de Mütenebbî'nin karmaşık şiirleri, onun için aşılması keyif veren birer meydan okuma niteliğindedir. Bu meydan okumadan keyif duyduğu,

sorular hâlâ araştırılmayı beklemektedir.

21 Tartışmanın konusu şiirde kullanılan يَزَنَى kelimesidir. İbn Cinnî, *el-Fesr*, 3/324-326.

şerhlerin sürekli olarak beyitlerdeki gizli ve kapalı anlamları ortaya çıkarmaya yönelik olmasından anlaşılmaktadır.[22]

Belki de aralarındaki ilişkinin samimiyetine dair en açık göstergelerden biri, İbn Cinnî'nin yalnızca şerhinde değil diğer eserlerinde de Mütenebbî'den sitayişle bahsetmesidir. Nahiv usulü ve dil felsefesi sahasındaki en önemli çalışmalarından biri olan *el-Hasâis*'te ondan bir beyit aktarırken, " وحدّثني المتنبّي شَاعرُنا وما عَرفتُه إلا صَادقا" (Bizim şairimiz Mütenebbî anlattı, ben onu sadece doğru sözlü biri olarak bilirim.) diyerek onun doğru sözlülüğünü vurgulamış ve "şairimiz" ifadesiyle şahsi yakınlıklarını dile getirmiştir.[23] Ayrıca Mütenebbî'nin vefatından sonra pek fazla şiir kaleme almamış İbn Cinnî'nin onun için mersiye yazmış olması yine aralarındaki samimiyete delildir. Bu mersiyesinde onun şiir gücünden savaştaki yiğitliklerine[24] kadar pek çok hasletinden bahseder.[25] Bu ve benzeri daha birçok yerde şair ve dilci arasındaki yakın ilişkiye dair izler bulmak mümkündür.

3. İbn Cinnî'nin Mütenebbî *Dîvân*'ı Şerhi

Önceden değinildiği üzere Arap edebiyatında hiçbir divan, Mütenebbî'nin *Dîvân*'ı kadar şerh edilmemiştir. Bu durumun oluşumunda, şairin etrafında gelişen tartışma ortamının etkisi kadar, divandaki şiirlerin son derece karmaşık ve anlaşılmasının güç olması da etkili olmuştur. Bu nedenle İbn Cinnî, divan üzerine biri sınırlı *"el-Fethu'l-Vehbî"* diğeri kapsamlı *"el-Fesr"* olmak üzere iki farklı şerh kaleme almıştır. Bu şerhlerden kapsamlı olan *el-Fesr*'in daha önce kaleme alındığı anlaşılmaktadır.[26] Söz konusu şerh, divandaki şiir ve beyitlerin küçük bir kısmı hariç tamamını içermektedir. Yer verilen beyitlerden ise anlamı zaten kolayca anlaşılabilenler dışında hepsi şerh edilmiştir. Buna karşılık kısa olan şerh yalnızca aşırı karmaşık ve zor beyitlerin açıklamalarını içermektedir. Bu kısa şerh, kapsamlı şerhe ilave olarak bir yorum veya bilgi sunmamakta, aksine kapsamlı şerhte yer alan birçok açıklamadan eksik kalmaktadır. Sınırlı ve

---

[22] Abbas, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, 284-285; Régis Blachère, *Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî*, 388.

[23] Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccar (Darul'-Kutubi'l-Misriyye, 1957), 1/239.

[24] Tabii ki bu yiğitlik vurgusu kalıplaşmış anlatım biçiminden kaynaklanmaktadır. Zira şiirde yer alan motifler her zaman hakikati yansıtmak durumunda değildir.

[25] Yakut Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1993), 1587-1588.

[26] Nitekim sınırlı şerhin mukaddimesinde kapsamlı olan şerhten bahsetmektedir. Bk. Osman İbn Cinnî, *el-Fethu'l-vehbî 'ala müşkilâti'l-Mütenebbî*, thk. Muhsin Gayyâd (Bağdat: Matbaatu'l-Cumhuriyye, 1973), 25.

kısa olan bu şerh daha çok meraklılar için başvurulabilecek bir ders veya el kitabı türünden hazırlanmışa benzemektedir.

İbn Cinnî'nin şiir sahasındaki çalışmaları, yalnızca *el-Feth* ve *el-Fesr*'le sınırlı değildir. Dil bilimleri alanındaki şöhreti nedeniyle şiirle ilgili çalışmaları genellikle yeterince tanınmamış olsa da oldukça velut bir âlim olan İbn Cinnî'nin bu alanda pek çok eseri bulunmaktadır. Örneğin *en-Nakdu alâ İbn Vekîʿ* adlı risalesinde, Mütenebbî'ye yönelik ağır eleştirilerde bulunan İbn Vekî'ye cevap vermektedir.[27] Bununla birlikte, onun şiir alanındaki katkıları Mütenebbî şerhleriyle sınırlı değildir. *et-Temâm fî tefsîri eş'âri'l-huzeliyyîn*, *Mustağlakı eş'âri'l-Hamâse ve İştikākı esmâi'ş-şu'arâ*, *Tefsîru'l-aleviyyât* gibi şiir şerhleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca, *Muhtasaru'l-arûz ve'l-kavâfî* ve *el-Muğrib fî şerhi'l-kavâfî* gibi aruz ve kafiye konularını ele alan eserleri de bulunmaktadır.[28] Bu eserler onun dil bilimlerine ek olarak şiire oldukça meyilli bir müellif olduğunu göstermektedir.

Modern araştırmacılar, İbn Cinnî'nin bizzat *el-Fesr* olarak adlandırdığı bu hacimli eseri bir kısmı hariç günümüze ulaşmamış zannediyorlardı. Ancak Recep Rıza'nın 2004 yılında yaptığı titiz çalışma sayesinde bugün elimizde özenle tahkik edilmiş bir versiyonu bulunmaktadır. Üç ciltten oluştuğu anlaşılan kitabın birçok nüshası farklı şehirlerde yer almaktadır. Ancak bu nüshaların çoğu eksik durumdadır. Yalnızca Konya'daki Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde eksiksiz bir nüshaya ulaşılabilmektedir. Bu nüshada kimin tarafından ve hangi tarihte istinsah edildiğine dair doğrudan bir kayıt bulunmamakla birlikte, hicrî yedinci yüzyıldan önce istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Recep Rıza gerçekleştirdiği tahkik çalışmasında asıl olarak bu nüshayı esas almış, diğer nüshalardan ise tamamlayıcı mahiyette istifade etmiştir.[29] *el-Fesr* şerhinden daha önce 1973 yılında basılan kısa şerh *el-Fethu'l-vehbî* ise Muhsin Gayyâd tarafından tahkik edilmiştir. Bu şerhin mukaddimesinde değerli tespitler bulunmakla birlikte içeriğinde ekstra bir bilgi veya yorum bulunmadığı için bizim çalışmamız sırasında bu şerhe pek başvurulmamıştır.

Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın önemli bir özelliği metnin içerisinde Vahîd el-Bağdadî veya Vahîd el-Ezdî (ö. 385/995) olarak bilinen bir şaire ait yorumların bulunmasıdır. Aslında bu ismin *Kitâbu'r-red ala İbn Cinnî* adlı bir eseri olduğu ve İbn Cinnî'nin yazdığı şerhe reddiye yaptığı bilinmektedir. İstinsah edilirken Vahîd el-Bağdadî'nin itiraz ettiği noktalarda metne dâhil edilmiş ancak başına ج harfi koyularak onun ifadeleri, İbn Cinnî'nin

27 Bu eser çalışmamızın konusu açısından çok değerli bilgiler ihtiva ediyor gözükse de maalesef günümüze ulaşamamıştır.

28 Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 1598-1600.

29 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/y-k.

ifadelerinden ayrıştırılmıştır. Vahîd el-Bağdadî yalnızca İbn Cinnî'ye yönelik değil Mütenebbî'ye yönelik de eleştirilerde bulunmuştur. Taraflı dil kullanımına ve yergilere sıklıkla başvurmasına bakılırsa onu Mütenebbî hasımları arasında değerlendirmek mümkündür.

Şairin başlıca müdafisi konumunda görülmesi sebebiyle, bu tür eleştirilerin doğrudan İbn Cinnî'ye yöneltilmesi son derece tabii bir durumdur. Her ne kadar tartışmaların merkezinde daima Mütenebbî yer alsa da, onun yalnızca şiir söyleyen ve dolaşan bir ozan hüviyetinde olduğu görülmektedir. Buna mukabil ilmî bir savunma ortaya koyarak şairin önünde adeta sarsılmaz bir barikat inşa eden İbn Cinnî'nin söylemleri yerle bir edilmeden, şairi tahtından indirmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple *el-Fesr* kaleme alındıktan sonra Mütenebbî'ye yöneltilen eleştirilerin daha çok İbn Cinnî'nin ortaya koyduğu argümanlara karşı geliştirildiği gözlemlenmektedir. Sonraki dönemde gerek savunma gerekse saldırı mahiyetinde yazılan tüm şerhlerin büyük ölçüde bu eser ekseninde şekillendiği dikkate alındığında, İbn Cinnî'nin, Mütenebbî etrafında teşekkül eden literatürün oluşumunda belirleyici olduğu söylenebilir.

İbn Cinnî'yi ve onun argümanlarını doğrudan hedef alan isimlerin başında *el-Vâdıh fî müşkilâti şi'ri'l-Mütenebbî* adlı eseriyle Ebu'l-Kâsım İsfahânî (ö. 410/1020'den sonra), sert eleştirileriyle literatüre giren *el-Müstedrek alâ İbn Cinnî fîmâ şerehahu min şi'ri'l-Mütenebbî* adlı eseriyle Ebu'l-Fadl el-Arûzî (ö. 416/1025), el-*Feth ala Ebi'l-Feth* adlı eseriyle İbn Fûrrece (ö. 455/1063 civarı), *Kaşru'l-Fesr* adlı eseriyle Ebu Sehl Zevzenî (ö. 362/972) gösterilebilir. Bunların dışında Mütenebbî'nin şiirlerini şerh eden birçok isim olumlu veya olumsuz İbn Cinnî'nin şerhlerinden bahsetmiştir. Nitekim Mütenebbî *Dîvân*'ı üzerine yazılan şerhler incelendiğinde ilk akla gelenler arasında yer alan Vâhidî'nin şerhinde de İbn Cinnî'den önemli ölçüde faydalandığı görülmektedir. Vâhidî, bu durumu eserinin mukaddimesinde açıkça ifade etmiştir. Ancak kendi yazdığı şerhi meşrulaştırmak ve yüceltmek için İbn Cinnî'nin kusurları olduğunu söylemekten de geri durmamıştır:

أمّا ابن جني، فإنّه من الكبار في صنعة الإعراب والتصريف، والمحَسنين في كلّ واحد منهما بالتصنيف، غير أنّه إذا تكلّم في المعاني تبلد حماره، ولجّ به عثاره

İbn Cinnî'ye gelince o nahiv ve sarf konusunda büyüklerden ve her iki ilimde de telifte ustadır. Ancak meânî hakkında konuştuğunda eşeği kaybolur ve ayağı tökezler.

Bu sözlerin devamında İbn Cinnî'nin şerhte gereksiz şevahitle metni doldurduğunu, aşırı tafsilata ve ince nahiv meselelerine gereğinden fazla yer verdiğini söylemiştir. Ek olarak beyitlerin anlamını açıklamada zaman zaman yetersiz kaldığını iddia ederek eleştirmiştir. Bununla birlikte kitabın içeriğine bakıldığında birçok beytin şerhinde doğrudan İbn Cinnî'nin görüşlerinin benimsendiği de görülmektedir. Öyle görünüyor ki Vâhidî, tarafsız üslup

benimsemeye çalışan bir Mütenebbî ve İbn Cinnî taraftarı olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatini taşımaktayız.[30]

Vâhidî'den çok daha büyük bir taraftar ve hayran, yazdığı şiirlerde de Mütenebbî çizgisinden giden Ebu'l-Alâ el-Maarrî'dir. Onun *el-Lâmiu'l-Azîzî* ve *Mucîzu Ahmed* adında iki şerhi bulunmaktadır. İki şerhte de İbn Cinnî'nin görüşlerini esas almıştır. Bununla birlikte bazı noktalarda belli düzeltmeler ve eklemeler yaptığı görülebilir. Gerçekten de Maarrî, İbn Cinnî misali Mütenebbî'ye büyük bir bağlılık göstermiştir. Bundan dolayı şerhlerinde yorumların yakınlıkları anlaşılabilir bir durumdur. Yalnız *el-Fesr*'de şiirler alfabetik olarak diziliyken Maarrî kronolojik dizimi tercih etmiştir. Şiirlerin başında sürekli olarak şairin hayatına atıfta bulunması da göz önüne alınırsa Maarrî'nin tarihsel bağlama önem verdiği düşünülebilir. Bu yönüyle onun şerhi Mütenebbî şiirlerini hayatı, duyguları ve düşünceleri bağlamında okumak isteyenler için pratik ve değerli bir eser konumundadır.[31]

Şerhler haricinde birçok belâgat eserinde İbn Cinnî'ye ve şerhine yönelik değerlendirmeler bulmak mümkündür. Örneğin belâgat alanının önde gelen isimlerinden Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) onun bir beyit şerhini ele almış ve ciddi anlamda hatalı bulmuştur. Arap dili alanında bu denli büyük bir âlimin dahî yorumlarında yanılabileceğini vurgulayan İbnü'l-Esîr, diğer insanların hataya düşmesinin ise kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, İbn Cinnî'nin hatasını özellikle nahivci kimliğine bağlayarak belâgat sahasında yeterince yetkin olmamasına atfetmiştir.[32] İbnü'l-Esîr'in bu değerlendirmesi isabetli görünse de onun sonradan gelen bir münekkit olmasının sağladığı avantaj göz ardı edilmemelidir. Zira ardı ardına yapılan şerhler sonrasında geriye dönük daha isabetli değerlendirmelerde bulunmak mümkün hâle gelmiş, bu da ilk hamle dezavantajını İbn Cinnî'nin aleyhine işletmiştir.

İster ilk şerh olmasının getirdiği zorluklar isterse İbn Cinnî'nin nahivci kimliğinin etkisiyle olsun, şerhin hatalardan ve eksikliklerden hâlî olmadığı fark edilmektedir. Ancak nahiv meselelerinin tafsilatına girme eğilimi bir yana bırakılırsa beyitlerin anlamlarında sürekli olarak aşırı ve şaz yorumlara

---

30 Vâhidî, *Şerhu'l-Vâhidi li Dîvâni'l-Mütenebbî*, thk. Yasin Eyyübi, Kusay Hüseyin (Beyrut: Dâru'r-Raidu'l-Arabî, 1999), 1/80.

31 *Mu'cizu Ahmed* adlı şerh Abdulmucid Deyyab tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Ancak bu şerhin orijinalliği konusunda şüpheler bulunmaktadır. Birçok akademisyen tahkik edilen eserin nispetini hatalı bulmuştur. Yalnızca orijinalliği değil Maarrî'nin iki şerhi olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. Bazıları bu iki ayrı şerhin aynı kitap olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Ubeydat, *el-İtticâhâtu'n-naksiyye 'inde şurrâhi Dîvâni'l-Mütenebbî'l-kudamâ* (Amman: Vizâratu's-Sekâfe, 2002), 55-61.

32 Zıyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, thk. Muhammed Muhyiddin (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1939), 1/383.

yönelmesi nahivci kimliğinden çok, sahip olduğu bakış açısından kaynaklanmaktadır. O, gerçekten de bilmeceleri ve içinden çıkılması zor meseleleri seven biri olarak şiirlerde imkân ölçüsünce akla ilk gelmeyen anlamlara yönelmiştir. Hâlbuki bu durum onun akla ilk gelen manayı düşünemediğini ifade etmemektedir: (Kâmil)

نَفَذَت عَلَيَّ السابِرِيَّ وَرُبَّما تَندَقُّ فيهِ الصَعدَةُ السَمراءُ

(Bakışları) benim üzerimdeki zırhı/elbiseyi deldi ancak kara mızraklar ona çarpıp kırılırdı.[33]

Örneğin bu beyitte İbn Cinnî السابِرِيَّ kelimesini *ince elbise* manasında kabul etmiş ve beyti bu doğrultuda açıklamaya çalışmıştır. Onun tercih ettiği yoruma göre şairin bedeni o derece sağlamdır ki üzerinde ince bir elbise olmasına rağmen ince elbise adeta zırh gibi durmaktadır. Bu sebeple ona saplanmak istenen mızraklar kırılabilmektedir. Bu mecazi yorumu yaptıktan sonra السابِرِيَّ kelimesinin zırh manasını da taşıdığını belirtmiştir. Aslında şairin zırh giyiyor olması ve mızrakların bu zırha çarpıp kırılması daha kestirme bir açıklamadır. Gerçekten de beyit okunduğunda akla ilk gelen bu manadır ama İbn Cinnî mecazi açıklamayı öncelemiştir.[34] İbn Cinnî'nin bu mecazi ve ikincil anlamlara yönelişi sonraki yorumcular tarafından bir kusur olarak görülmüştür. Ancak ibarenin bu tür yorumlara imkân tanıdığı durumlarda böyle bir yaklaşımı kusur olarak değerlendirmek insaflı görünmemektedir.[35]

4. İbn Cinnî'nin Savunmasında Nahiv ve Sarf İlimlerinden Yararlanması

Yaşadığı dönemin önde gelen dil âlimlerinden İbn Cinnî, telif ettiği eserlerde sarf ve nahiv ilimlerine dair birçok hususu ele almıştır. Mensup olduğu dil ekolü konusunda Basra, Kûfe ve Bağdat şeklinde çeşitli görüşler mevcuttur.[36] Ancak gramer konularına ağırlıklı olarak Basra ekolünün prensipleri çerçevesinde

---

33 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî* (Beyrut: Daru'l-Beyrut, 1983), 125.

34 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/76-79.

35 İbn Cinnî'nin mecaza ve ikincil manalara öncelik verdiği şerhlerini Mendur ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bk. Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*, 236-239.

36 Dil ekollerinin tasnifine yönelik çalışmalarda İbn Cinnî'nin hocası Ebû Alî el-Fârisî ile birlikte Bağdat dil ekolü içerisinde ele alındığı görülmektedir. Bk. Salih Zafer Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *Marife*, (31 Aralık 2013), 141-144. İbn Cinnî eserlerinde Bağdatlılar ifadesini kullanmaktadır. Söz konusu kullanımlarda kastedilen ise genellikle Kûfe ekolüdür. Bağdatlılar ifadesinin mahiyeti ve taksimi için bk. Mahmud Hüsnî Mahmud, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târîhîn'nakdi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru Ammâr, ts.), 154-158; İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/267.

değindiği belirtilebilir. Zira kitaplarında Basralılara "Ashabımız" şeklinde yer vermesi, eserlerinde Yunus b. Habîb'e (ö. 182/798) atıfta bulunması, Ebû Ali el-Fârisî'den (ö. 377/987) ders alması, masdarı asıl kabul etmesi, mübtedânın ibtidâ dolayısıyla merfu olduğunu benimsemesi vb. hususlar buna işaret etmektedir. Nitekim söz konusu meseleler, Basra ve Kûfe dil ekollerinin keskin bir şekilde ayrıştığı noktalardır. Öte yandan İbn Cinnî'nin Basra ve Kûfe dil ekollerine bağlı olmadığı kendi bilgi ve birikimi çerçevesinde hareket ettiği de aktarılmaktadır.[37] Yukarıdaki bilgiler ışığında İbn Cinnî'nin Basra dil ekolü temelli sentezci ve özgün görüşlere sahip bir dil âlimi olduğu belirtilebilir.

Bir şair olarak Mütenebbî'nin ise Kûfe dil ekolüne mensup olduğu görülmektedir. Zira Kûfe'de doğması ve şiir, lügat ve nahiv ilimlerini burada tahsil etmesi çerçevesinde Kûfe dil ekolünü benimsediği ifade edilebilir. Bu nedenle şiirlerinde Basra dil ekolüne göre şaz kabul edilen kullanımların olduğu görülmektedir.[38] Bu noktada gramer kullanımı çerçevesinde İbn Cinnî ile Mütenebbî arasında bir şair-dilci kimlik farklılıklarının dışında dil ekolleri bağlamında da farklılık söz konusudur. Kaldı ki Mütenebbî'nin şiirleri sarf-nahiv yönleriyle sıkça eleştirilmiştir. Bu nedenle onu savunmayı amaçlayan İbn Cinnî'nin, nahiv ve sarf tartışmalarına ayrıntılı biçimde eğildiği görülmektedir. Bu bağlamda İbn Cinnî, Mütenebbî'nin şiir zarureti veya başka bir nedenle gramer kurallarına aykırı kullanımlarını tevil etmiştir. Aralarındaki dostluk bağı nedeniyle ilgili aykırılığı haml ve kıyas metoduyla çözme yoluna gitmiştir.[39] Dolayısıyla İbn Cinnî'nin Mütenebbî savunusu ekol farklılığına ve aykırı kullanımlara rağmen devam etmiştir. Ayrıca İbn Cinnî'nin şerh özelinde bazı noktalarda konuyu gereksiz uzattığı da gerçektir. Özellikle sarf ilmine ihtimam gösteren müellif, bazı kelimelerin peşine düşerek okuyucuyu semantik bir sağanağa maruz bırakmaktadır: (Basît)

فَإِن تَقُل ها فَعاداتٌ عُرِفتَ بِها أَو لا فَإِنَّكَ لا يَسخو بِها فوكا

"Gel" dersen bu senin bilinen adetindir "hayır" demek ise senin ağzının bahşedeceği bir şey değildir.[40]

---

37 Ali Büyükkaya, *Merfûât Bağlamında İbn Cinnî'nin Nahiv Anlayışı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 36-37; Yusuf Doğan - Ayşe Meydanoğlu, *Arap Dilinde Kural Dışı Görünen Kullanımlara İbn Cinnî'nin Yaklaşımı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 78-85.

38 Adnan Öztürk, *Mütenebbî'nin Şiirlerinde Estetik Unsurlar* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 158.

39 Doğan - Meydanoğlu, *Arap Dilinde Kural Dışı Görünen Kullanımlara İbn Cinnî'nin Yaklaşımı*, 80-83.

40 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 62.

Örneğin bu beytin şerhinde isim fiil olan ها kelimesinin anlamını belirttikten sonra onun cemi-müfred, müzekker-müennes çekimlerini saymıştır. Sonrasında beş farklı lehçede bu kelimenin sigasının nasıl değiştiğini ve bu değişimlerin her birinin çekimlerine nasıl etki ettiğini anlatmıştır. Konuyu iyice uzattıktan sonra ise "Bu sigaların çekimleri ve açıklamaları bu kitabın alabileceğinden çok daha uzundur." diyerek konuyu kısa kestiğini belirtmiştir. Bu sözüne rağmen birkaç tane daha çekim yaptıktan sonra beytin manasına dair hiçbir şey söylemeden konuyu kapatmıştır.[41] Bu farklı lehçelerin ve sigaların beyti anlamamıza bir faydası yoktur. Yalnızca İbn Cinnî konu hakkında ekstra bilgiler vermek istemiştir.

Mütenebbî, şiirlerinde nahiv kaidelerine aykırı kullanımlar yapmıştır. Bu noktada İbn Cinnî, Mütenebbî'nin şiirlerinde genel gramer kurallarına aykırı davrandığı hususlarda bir orta yol bulma arayışındadır. Başka bir deyişle İbn Cinnî'nin gramere aykırı kullanımlar bağlamında Mütenebbî'yi koruyucu bir tavır aldığı belirtilebilir.[42] Bu hususa şerh üzerinden birçok örnek verilebilir. Söz gelimi Mütenebbî'nin şiirlerinde nidâ cümlelerini farklı biçimlerde kullandığı görülmektedir.[43] Mesela Mütenebbî'nin en meşhur kasidelerinden biri olan Seyfüddevle'ye okuduğu kasidesi, Arap dilinde daha çok nidâ kapsamında değerlendirilen nudbe konusunu farklı bir kullanımla ortaya koymaktadır: (Basît)

واحرَّ قَلباهُ مِمَّن قَلبُهُ شَبِمُ وَمَن بِجِسمي وَحالي عِندَهُ سَقَمُ

Kalbim kalbi soğ*uk olana karşı ne kadar da sıcak! Bedenimi ve hâlimi mahvedene karşı ne kadar sıcak!*[44]

Arap dilinde nudbe, inşâî cümleler içerisinde değerlendirilen nidâ kapsamında ele alınan bir konudur.[45] Yukarıdaki şiire bakıldığında

41 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 2/624-625.

42 Ahmet Gezek, *Klasik Dönem Arap Edebî Tenkidinde Gelenekçi ve Yenilikçi Yönelimler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 219-229.

43 Mehmet Aydın, *Övgü ve Yergi Temaları Bağlamında Mütenebbî Şiirinde Dil ve Üslup* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 147-150.

44 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 331.

45 Gramatik açıdan münâda ile irab ve hükümler hususunda aynı kategoride kabul edilen nudbe, hüzün, gam, keder, sıkıntı, birinin yasını tutma ve hayıflanma gibi durumları ifade etme amacıyla kullanılmaktadır. Bu çerçevede nudbe, nudbe edatı ve menduptan oluşmaktadır. Nudbe genellikle وا ifadesiyle bazen de يا edatıyla getirilmektedir. Mendubun sonuna duyguyu pekiştirme amacıyla elif (ا) ve sakin he (ه) de kullanılabilir. M. Akif Özdoğan, "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri", *KSÜ*

Mütenebbî'nin nudbeyle başladığı görülmektedir. Burada nudbe, zaruret-i şiiriyye durumu olmadığı halde genel gramer kurallarına aykırı bir şekilde kullanılmıştır. Zira Arap dili gramerinde nudbenin sonuna bitişen he (هـ) zamiri, vasl söz konusu olduğunda, harekeli veya sakin, belirtilmesi caiz değildir. Kaldı ki bu zamir, vakıf halinde kendisinden önceki elif'i (ا) beyan etmek üzere bitişir. Vasl işlemi yapıldığında kendisinden sonraki kelime sayesinde he (هـ) zamirine ihtiyaç kalmamaktadır. Bu durumda وا حرًّ قلبا denilerek vasl yapılabilir. Dolayısıyla Mütenebbî, nahivde asıl kabul edilen bir kurala muhalefet etmiştir.[46]

İbn Cinnî ise şerhinde bu konuya detaylı bir şekilde değinmiştir. Buna göre Mütenebbî he (هـ) zamirini hem kesreli hem de dammeli zikretmiştir. Ancak İbn Cinnî, ashabımız dediği Basralıların buna cevaz vermediğini belirtmektedir. Vasl halinde he (هـ) zamirinin zikredilmemesi asıldır. Vakf durumunda ise sakin olarak getirilebilir. İbn Cinnî, Mütenebbî'nin kullanımını meşrulaştırmak adına farazî sorular ve hayâlî muhataplar oluşturmaktadır. [47]Ayrıca o, Sîbeveyh'ten rivayetle vasl halinin vakf durumuna haml edilebileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre Mütenebbî de olduğu gibi vakıf halinde he zamiri bulunuyorsa vasl halinde de var olması mümkündür. Ancak İbn Cinnî, şiirdeki ifadede vasl asıl alındığında he'ye ihtiyaç olmayacağını vakf esas alındığında ise he'nin sakin gelmesi gerektiğini belirtmektedir. Vasl halinde he zamirinin gelmesine cevaz verilse bile iki sakinin (elif ve he) bir araya geldiği durumda he'nin (هـ) kesreli olması gerekmektedir. Öte yandan İbn Cinnî, Mütenebbî'nin bu kullanımını direkt reddetmeyip Kûfelilerden bir rivayetle desteklemektedir. Kûfeliler هناه ve مرحباه ifadelerindeki he'yi (هـ) irap harfi kabul etmektedirler. Bu yüzden هناه kelimesindeki he (هـ) vav'dan (و) bedel sayılır. Ancak حر قلباه ifadesinde irap harfi var denilecek olursa bu durumda he'nin dammeli gelmesi yine caiz olmazdı. Çünkü ifadedeki قلب kelimesi muzafun ileyh konumundadır. Başka bir deyişle حر قلباه ifadesi هناه ve مرحباه gibi tek bir kelime değildir. Ancak bu kullanım da Basralılar nezdinde şaz kabul edilmektedir. Bu açıklamaların ardından İbn Cinnî, he'nin iki sakinin bir araya geldiği durumlarda elif'e yakınlığından dolayı fethalı okunmasının kıyasa uygun olduğunu belirtmektedir.[48]

İlahiyat Fakültesi Dergisi 26 (2015), 28-30; Mehmet Yakışik, *Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 57-61.

46 Mütenebbî'nin kaside-i mîmiyye türündeki eserinin dil özellikleri için bk. Fatıma Uveys, "Şiiriyyetü'l-inziyâh fî kasîdeti'l-Mütenebbî 'vâ harra kalbâhu'", *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb* 13 (2018), 324-325; Amriyye Muhâtıriyye, *el-Binyetü'l-lügaviyye li mîmiyyeti'l-Mütenebbî "vâ harra kalbâhu"* (Cezair: Camiatu Muhammed Haydar, 2015), 6.

47 İbn Cinnî, şerhte إن قال قائل vb. ifadelerle varsayımlar kurmaktadır. İbn Cinnî, *el-Fesr*, 3/368.

48 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 3/368-370.

Yukarıdaki izahlar çerçevesinde Mütenebbî'nin şiirlerinde gerek şiir zarureti gerekse mezhepsel farklılıklar bakımından genel kullanıma aykırı kullanımlara başvurduğu görülmektedir. Genellikle Basra dil ekolünü temel alan İbn Cinnî'nin ise bu kullanımlar hususunda doğrudan reddedici bir tavır takınmadığı ifade edilebilir. Bilakis Mütenebbî'nin kullanımını beyan etmek ve desteklemek için Kûfe dil ekolünden bazı rivayetlere başvurduğu ve farazî sorular eşliğinde çözüm aradığı belirtilebilir. Nitekim kullanımın doğru olduğunu ikrar etmemekle birlikte hatalı olamayacağının imkânı üzerinde açıklamalarda bulunmaktadır.

5. İbn Cinnî'nin Mütenebbî'yi Savunmasında Kelam İlminden Yararlanması

İbn Cinnî ve Mütenebbî, İslam düşünce tarihi içerisinde felsefe ve kelam ilimlerinin altın çağı sayılabilecek bir dönemde yaşamışlardır. Böyle bir canlılık içerisinde bu ilimlerden neşet eden metotların ve argümanların diğer ilimlere sirayet etmesi kaçınılmazdır. Özellikle ilmî ve edebî kişiliklerin aynı ortamlarda bulunup yetiştiği göz önüne alınırsa bu kültürel mirastan herkesin pay aldığı söylenebilir. Bundan dolayı İbn Cinnî'nin eserlerinde mantığın izlerini,[49] Mütenebbî'nin şiirlerinde ise filozofların hikmetlerini bulmak oldukça normaldir.[50]

Söz konusu sirayet sırf edebî alana has bir çalışma olan İbn Cinnî'nin şerhinde dahi izlerini göstermektedir. İbn Cinnî'nin nahiv ve sarf meselelerini ayrıntılandırmasını dilci kimliğiyle açıklamış olsak da felsefi ve kelami meselelerle temas kurması ek izaha muhtaçtır. Ancak şerhin birçok yerinde, onun zihin akışına kapılarak çeşitli argümanların peşinden sürüklendiği ve asıl metinden uzaklaştığı gözlemlenmektedir. Bundan dolayı çeşitli konulara uzaktan kurulan alakalarla geçiş yapması kaçınılmaz olmaktadır. Sonuçta kaleme aldığı eser analitik ve sistemli olma amacı güden bir nahiv kitabı değil, edebî alanda yazılmış bir şerhtir. Bu nedenle yer yer belâgat zemininden koparak tamamen felsefi açıklamalara sapması yadırganmamalıdır. (Tavîl)

وما أنا وحدي قلتُ ذا الشعرَ كلَه ولكنْ لِشِعري فيكَ مِن نفسِهِ شِعرُ

[49] Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 80-81.

[50] Öyle ki Mütenebbî'nin şiirlerinde filozof Aristo'dan intihaller yaptığına dair *er-Risâletu'l-Hâtimiyye fima vâfeka'l-Mütenebbî kelâme Aristu* adlı bir risale bile kaleme alınmıştır. Ancak doğaldır ki bunlar doğrudan Aristo'dan alınmış manalar olmak yerine dönemin kültürel birikiminin yansımalarıdır. Bk. Emrullah Tanır, "Ünlü Arap Şâiri Mütenebbî'de Aristoteles Etkisi: İlham mı, İntihal mi?", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (20 Haziran 2024), 790-810.

فَقَارَبَ هَذَا قَوْلَهُمْ: إِنَّ السَّوَادَ سَوَادٌ لِنَفْسِهِ وَالْبَيَاضَ بَيَاضٌ لِنَفْسِهِ، لَا بِمَعْنَى هُوَ غَيْرُهُمَا؛ لِأَنَّ الْأَعْرَاضَ لَا تَحُلُّ فِي الْأَعْرَاضِ، وَكَذَلِكَ الشِّعْرُ عَرَضٌ، فَلَا يَكُونُ لَهُ شِعْرٌ فِي الْحَقِيقَةِ، لِأَنَّ الْعَرَضَ لَا يَحُلُّ إِلَّا فِي جَوْهَرٍ.

Ben tek başıma bu şiirin hepsini söylemedim. Ancak senin hakkındaki şiirimin kendi nefsinde bir şiir daha vardır.[51]

Şiirdeki bu söz şuna benzemektedir: siyah linefsihi siyahtır. Beyaz linefsihi beyazdır. O ikisinden gayrısı ile değildir. Çünkü arazlar, arazlara yerleşmez. Aynı şekilde şiir arazdır bu yüzden de onun hakikatte şiiri olamaz. Çünkü araz sadece cevhere yerleşir.

İbn Cinnî beytin şerhine dair kısa bir açıklamadan sonra anlamayı kolaylaştırıcı bir örnek vermek istemiştir. Ancak verdiği örneği anlamak beyti anlamaktan daha zor haldedir.[52] Anlaşıldığı kadarıyla İbn Cinnî'nin zihin akışı onu bu yöne sürüklemiş ve şiir hakkında felsefi bazı tespitlerde bulunmak istemiştir.

6. İbn Cinnî'nin Şerhteki Savunmacı Üslubu

İbn Cinnî'nin şerhinde benimsediği üslup onun Mütenebbî'ye olan yakınlığını anlamamız açısından önemlidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu üslup her iki ismin de içinde bulundukları ortamın doğal bir ürünüdür. Seyfüddevle'nin sarayı dönemin çok farklı ilmî ve edebî çevrelerinden gelmiş toplumun üst tabakalarından birçok kişiyi barındırmaktadır. Mütenebbî'nin bu saraya sonradan dahil olması ve diğer şairlerin konumunu da tehdit eder hâle gelmesi, kaçınılmaz olarak büyük tepkiler doğurmuştur. Nitekim onun Halep'e gelip Seyfüddevle'nin himayesine girmesi yankı uyandıran bir hadise olarak kaydedilmiştir. Şair kendisinin diğerlerinden üstün olduğunu vurgulamak amacıyla Seyfüddevle'ye oturarak şiir okuyabilmek ve huzurunda yeri öpmemek gibi özel şartlar öne sürmüştür ki bu durum, saraydaki diğer şairler ve âlimler arasında ciddi bir rahatsızlığa yol açmış olmalıdır. Mütenebbî'nin karakteristik özelliği olan sert ve iğneleyici sözleri, yalnızca şairlerle değil sarayın diğer önemli figürleriyle de çatışmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, "dağdan gelip bağdakini kovan" bu genç dâhinin zamanla dışlanması, bu sosyal dinamik göz önüne alındığında kolayca anlaşılabilir.[53]

Böylece tarih boyunca her sarayda gözlenen, farklı eğilimlerdeki zümrelerin birbiriyle mücadele tablosunu Mütenebbî ve İbn Cinnî özelinde izleme imkânı bulunmaktadır. Örneğin şerhinin bir kısmında İbn Cinnî, Mütenebbî'nin hasmı

51 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 192.

52 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 2/164.

53 Bayır, *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*, 56-57.

olan nahiv âlimi İbn Hâleveyh'i ismiyle beraber zikretmiş ve şairle olan atışmasına değinmiştir. Sonra ondan beklendiği üzere atışmada İbn Hâleveyh'i hatalı bulmuştur.[54]

لما سمع ابن خالويه هذا البيت قال له منكرا عليه: تقول: أشجاه؟ إنما هو شجاه، فقال له المتنبي: اسكت: فليس هذا من عملك، يريد صناعة الشعر؟ وهو كذلك: لأنّ ابن خالويه ظنه فعلا. وإنما هو اسم.

İbn Hâleveyh bu beyti işittiğinde ona karşı gelerek "nasıl 'eşcahu' dersin? O ancak 'şecahu' olabilir." dedi. Bunun üzerine Mütenebbî ona şiir sanatını kastederek "sus bu senin işin değildir." dedi. Gerçekten de öyleydi. Nitekim İbn Hâleveyh kelimeyi fiil sanmıştı halbuki o isimdi.

İbn Cinnî, aralarında birçok kez atışma yaşandığı bilinen bu şair ile nahivcinin bir başka tartışmasına şerhinde yer vermemiştir. Hatta İbn Hâleveyh'ten başka, hısım veya taraftar kimsenin ismini anmamıştır. Bunun yerine çoğunlukla isim vermeksizin teorik olarak şairi savunma yoluna gitmiştir.

İbn Cinnî'nin üslubu şerhin hemen hemen her yerinde Mütenebbî taraftarı olduğunu hissettirmektedir. Onun eleştirildiği bir nokta olan, şiirlerinde cüretli ifadelere başvurması, İbn Cinnî'nin yorumuna göre övülmesi gereken bir meziyettir. (Basît)

يَعلَمنَ حينَ تُحَيّا حُسنَ مَبسِمِها وَلَيسَ يَعلَمُ إِلّا اللهُ بِالشَنَبِ

Güldüğünde tebessümünün güzelliğini herkes bilir. Ancak dişlerinin güzelliğini ancak Allah bilir.[55]

Örneğin Seyfüddevle'nin kız kardeşine ithaf edilen bir mersiyenin bir beytinde onun gülüşünün ve dişlerinin güzelliğine vurgu yapmıştır. Mersiyede kadının güzelliğinin zikredilmiş olması bazı eleştirmenler tarafından zaaf olarak kabul edilmiştir.[56] Ancak İbn Cinnî bu ve benzeri ifadeleri estetik bulmaktadır. Mesela Seyfüddevle'nin kız kardeşinin güzelliğini zikretmedeki cüretini, Fâtik'in deliliğini zikretmesindeki cüretine benzetir. Aslında delilik bir insanın methiyesine dahil etmeye çekinilecek bir vasıftır. Ancak Mütenebbî'nin "sağlam mizacı ve kuvvetli sanatı" onu bu gibi sözlere teşvik etmektedir. Şerhin devamında İbn Cinnî, Seyfüddevle ve ailesinin ne derece vakarlı ve gururlu bir

54 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 3/322.

55 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 434.

56 Vâhidî, *Şerhu'l-Vâhidi li Dîvâni'l-Mütenebbî*, 1/1647.

aşirete mensup olduğundan bahseder. Böylece Mütenebbî'nin lafızlarındaki cüretinin ne kadar ciddi bir mesele olduğu anlaşılacaktır.[57]

Mütenebbî'nin eleştirildiği noktalardan bir diğeri onun tekerleme gibi okunması zor ve kısa kelimeleri birbiri ardına dizdiği beyitleridir.

عِشِ اِبقَ اِسمُ سُد قُد جُد مُرِ اِنهَ رِفِ اِسرِ نَل غِظِ اِرمِ صِبِ اِحمِ اِغزُ اِسبِ رُع زَع دِلِ اِثنِ نُل

İbn Cinnî tekerleme misali kaleme alınan bu beyitteki kelimeleri tek tek açıklamış sonra da bu şekilde yazılmış bazı beyit örnekleri vermiştir. Ancak diğer verdiği örnekleri Mütenebbî'nin beytinden çok aşağıda bulup " بمحلّ التُّربِ من الزُّحَل" (yıldıza nispetle toprak sayılır) diye nitelemiştir.[58] Görüldüğü kadarıyla Mütenebbî'nin eleştirildiği noktalar aslında yanlış yorumlanan iyi meziyetlerdir.

Mütenebbî'nin yoğun bir biçimde eleştiri aldığı bir diğer nokta seçtiği garip[59] kelimelerdir. İbn Cinnî, beklenildiği üzere bu eleştiriyi de tersine çevirmiş ve Mütenebbî'nin bir meziyeti olarak sunmaya çalışmıştır. (Basît ve Basît)

وَقَد أَطالَ ثَنائي طولُ لابِسِهِ إِنَّ الثَناءَ عَلى التِنبالِ تِنبالُ

Elbisesinin uzunluğu methimi uzattı. Zira kısa elbiseliye az methiye gerekir.[60]

أَنْكَحْتَ صُمَّ حَصَاها خفّ يَعمُلَةٍ تَغَشمَرَتْ بي إِلَيْكَ السَّهْلَ وَالجَبَلا

Devenin ayağı sert taşları dahî aşındırdı. Sana doğru dağları ve ovaları benimle aştı.[61]

İlk beyitteki تِنبَال kelimesi ikinci beyitte ise تَغَشمَرَتْ kelimesi garip kelimelerdir. Ancak İbn Cinnî'nin yorumuna göre şair onları doğru bir biçimde kullanarak eğreti durmasını engellemiştir. Yine bu durum Mütenebbî için kusur olmaktan ziyade onun şiir gücünü ispatlayan bir göstergedir.

---

57 Vahîdî bu şerhin devamında İbn Cinnî'nin ifadelerini şiddetle eleştirir. Onun iddiasına göre Mütenebbî'nin yaptığı ahlaksızlığı cüret olarak değerlendirmek saçmalıktır. Mersiye yazılan bir kadının güzelliğini tasvir etmek kabul edilebilir bir durum değildir. Şerh ve Vahîdî'nin açıklaması için bk. İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/306-307.

58 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 2/789-797.

59 Buradaki garip kelimesi terim olarak anlaşılmalıdır. Nadir olarak kullanılan ve çabuk anlaşılamayan kelimeleri tanımlamaktadır.

60 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 489.

61 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 18.

Söz konusu alıntılar ışığında Mütenebbî'nin şiirlerinde kusur olarak değerlendirilen noktaların, İbn Cinnî nezdinde tam aksi unsurlar olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu tam olarak aklayıcı ve savunmacı olarak tanımlanabilecek bir üslup örneğidir. Dahası o, hemen hemen hiçbir yerde Mütenebbî'nin şiirlerini kusurlu veya vasat bulmamakta ısrarcıdır. Yalnızca istisnai birkaç yerde beytin yazılmış olan şekilden daha güzel kurulabileceğini ifade etmiştir. Ancak bu ifadelerde de açıkça Mütenebbî'nin kusurlu olduğunu itiraf etmemiş, ima etmekle yetinmiştir. Bu bağlamda şerhin bazı yerlerinde "وبيت أبي تمام أسلم من بيت المتنبي".[62] (Ebu Temmâm'ın beyti daha iyidir) veya "وطريق أبي تمام أسلم."[63] (Ebu Temmâm'ın yöntemi daha iyidir) gibi ifadelere rastlanmaktadır. Aynı şekilde vasl hakkında açıklama yaptığı bir yerde "ولو قال وأين بالواو، لكان أعذب"[64] (Eğer 'eyne'yi vav ile birlikte deseydi daha güzel olurdu.) ve irap konusunun geçtiği bir yerde ise "لو قال نفوسهم لكان أقوى في الإعراب، ونفوسكم بالكاف جائز." (eğer 'nüfûsuhum' deseydi irab bakımından daha kuvvetli olurdu. Ancak 'nüfûsukum' demek de caizdir.) demiştir. İfadelerin kuruluş biçimlerinden anlaşılacağı üzere Mütenebbî'nin beyitleri kusurlu olmaktan uzaktır. Yalnızca onun kalitesine kalite katabilecek bazı düzeltmeler düşünülebilmektedir. Özellikle İbn Cinnî'nin Mütenebbî etrafında dönen serikat meselesine bakışı incelendiğinde bu yüceltici üslup daha ileri boyutlara ulaşmaktadır.

7. İbn Cinnî'ye Göre Mütenebbî'nin Serikat Meselesi

Arap edebiyatında en eski tartışmalardan biri serikat meselesidir. Bir yönüyle kadim-muhdes tartışmasıyla dirsek teması içinde olan bu tartışmada kadim taraftarları, muhdes şairlerin devamlı surette kadim şairlerin manalarını çalarak şiirlerini oluşturdukları düşüncesindedirler.[65] Aynı tartışma Mütenebbî özelinde de devam etmiştir. Nitekim onun hasımları yazdığı şiirlerde çalınmış manalar aramışlar, bunları bulduklarını düşündüklerinde ise Mütenebbî'yi taklitçiden başka bir şey olmamakla itham etmişlerdir.[66] Bu tartışmalara İbn Cinnî de şerhinde kısa bir yer ayırmıştır. (Basît)

---

62 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/1113.

63 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 3/781.

64 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/39.

65 M. Akif Özdoğan, "Klâsik Arap Siirinde İntihâl Olgusu", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2005), 75-77.

66 Bayır, *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*, 110.

أَزورُهُم وَسَوادُ اللَيلِ يَشفَعُ لي وَأَنثَني وَبَياضُ الصُبحِ يُغري بي

Gece beni korurken onu ziyaret ederim. Sabahın ışığı beni açığa çıkaracağı zaman dönerim.[67]

Mütenebbî'nin beyitteki manayı İbnü'l-Mu'tez'in benzer bir beytinden çaldığını iddia eden bir grubun olduğu anlaşılmaktadır. İbn Cinnî de bu gruba cevap vermek istemiş ve üç farklı senaryonun gerçekleşmiş olabileceğini belirtmiştir. Buna göre Mütenebbî, beyti İbnü'l-Mu'tez'den almış olabilir, İbnü'l-Mu'tez'in aldığı başka bir şairden almış olabilir veya kendi başına benzer bir beyit görmeden yazmış olabilir.[68]

İbn Cinnî'nin ifadelerine göre eğer kendisi yazmışsa bu durumda zaten beyit Mütenebbî'nin maharetidir. Eğer İbnü'l-Mu'tez'den aldıysa o halde beyti daha güzel hâle getirmekle ona hak kazanmış olmaktadır. Eğer İbnü'l-Mu'tez'in aldığı başka bir şairden aldıysa bu durumda o şiir bilinmeden hüküm vermemek gerekir.[69] Kısacası her senaryoda Mütenebbî'nin eleştirileceği bir husus bulunmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışma Mütenebbî şiirleri üzerine yazılan İbn Cinnî'ye ait şerhin, sade bir linguistik analiz olmanın ötesinde şairin edebî ve şahsi yönlerinin bir müdafaasını ortaya koyan bir eser olduğunu göstermiştir. Bulundukları muhitlerin ve ait oldukları zümrelerin doğal bir sonucu olarak gelişen bu müdafaada, entelektüel ve edebî maharetlerini şairin savunusu için seferber etmiştir. Bu çerçevede şairin yoğun eleştiri aldığı nahiv ve sarf konularında, serikat meselesinde ve Kâfûr'u methetmiş olması hususunda İbn Cinnî'nin savunmaları incelenmiştir. Üstelik onun şairle olan bağlılığı ve ona beslediği takdir duygusuna da değinilmiştir. Bir tarafı entelektüel diğeri şahsi bu iki yön, onun objektif dilsel malzemesini sübjektif hayranlığıyla birleştirdiği bir eser ortaya çıkartmıştır.

Şerhin bu doğasına rağmen eser salt bir müdafaa olmanın ötesine geçer ve edebiyat, nahiv ve kelam gibi alanlara ait disiplinler arası bir nitelik taşır. İbn Cinnî çeşitli ilim dallarından devşirdiği bilgilerini, şairi müdafaa etmek için kullanmaktan çekinmemiştir. Ayrıca eser, dönemin kültürel birikimi ve sosyal dinamiklerini anlama açısından büyük önemi haizdir. Emirlerin himayesinde bulunan kişilerin nasıl çeşitli zümreler oluşturdukları ve birbirlerini hangi noktalarda eleştirdikleri konusunda bir perspektif sunar. Bu çatışmada İbn

67 Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, 448.

68 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/539.

69 İbn Cinnî, *el-Fesr*, 1/539.

Cinnî'nin Mütenebbî taraftarların öncülüğünü üstlendiği ve gelen eleştirilere cevap vermek için büyük emekler sarf ettiği görülmektedir. Onu bu müdafaaya sevk eden sebeplerin başında aralarında gelişen ahbaplık ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Yazdığı bu şerh; ilk olması, geniş bilgiler içermesi ve sağlam argümanları sayesinde kendisinden sonra oluşan literatüre yön vermiştir.

Kaynakça | References

Abbas, İhsan. *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 4. Basım, 1983.

Arslan, Adnan. "Söz Sanatları Açısından Mütenebbî'nin Şiirlerine Genel Bir Bakış". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (2021), 191-220.

Askerî, Ebu Hilâl. *Kitâbu's-sınâateyn*. thk. Ali Muhammed Becavî, Muhammed Ebu Fadl İbrahim. Halep: Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1952.

Aydın, Mehmet. *Övgü ve Yergi Temaları Bağlamında Mütenebbî Şiirinde Dil ve Üslup*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Bayır, Muhammed Emin. *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*. ed. Yusuf Buhan. İstanbul: Ark Kitap, 2023.

Bustânî, Butrus. *Udebâu'l-'Arab fi'l-'A'suri'l-'Abbâsiyye*. Kahire: Hindavi, 2014.

Büyükkaya, Ali. *Merfûât Bağlamında İbn Cinnî'nin Nahiv Anlayışı*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Doğan, Yusuf - Meydanoğlu, Ayşe. *Arap Dilinde Kural Dışı Görünen Kullanımlara İbn Cinnî'nin Yaklaşımı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.

Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Esat Ayyıldız. "el-Mutenebbî'nin Seyfüddevle'ye Methiyeleri (Seyfiyyât)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (28 Ekim 2020). https://doi.org/10.33460/beuifd.810283

Gezek, Ahmet. *Klasik Dönem Arap Edebî Tenkidinde Gelenekçi ve Yenilikçi Yönelimler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Goran, Selahattin. *El-Mütenebbi'nin şiirinde medh*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Hamevî, Yakut. *Mu'cemu'l-Udebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1993.

Hâtimî, Ebu Ali. *er-Risâletü'l-mûdiha fi zikri serikâti'l-Mütenebbî ve sâkiti şi'rih*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2010.

Hazer, Dursun. "el-Mutenebbî'nin Şiirinde Humma Tasvîri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 17-36.

İbn Cinnî, Osman. *el-Fesr*. thk. Rıza Recep. 3 Cilt. Dımeşk: Daru'l-Yenâbi', 2004.

İbn Cinnî, Osman. *el-Fethu'l-vehbî 'ala müşkilâti'l-Mütenebbî*. thk. Muhsin Gayyâd. Bağdat: Matbaatu'l-Cumhuriyye, 1973.

İbn Cinnî, Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali Neccar. 3 Cilt. Darul'-Kutubi'l-Misriyye, 1957.

İbnü'l-Esîr, Zıyâeddin. *el-Meselu's-sâir*. thk. Muhammed Muhyiddin. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1939.

Kızıklı, Salih Zafer. "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış". *Marife*. https://doi.org/10.5281/ZENODO.3344454

Mahmud, Mahmud Hüsnî. *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fi târîhîn'nakdi'l-'arabî*. Beyrut: Dâru Ammâr, ts.

Mendûr, Muhammed. *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*. Kahire: Dâru Nahdat Mısır,

1996.

Muhâtıriyye, Amriyye. *el-Binyetü'l-lügaviyye li mîmiyyeti'l-Mütenebbî "vâ harra kalbêhu"*. Cezair: Camiatu Muhammed Haydar, 2015.

Mütenebbî. *Dîvânu'l-Mütenebbî*. Beyrut: Daru'l-Beyrut, 1983.

Naci, İbrahim - Düzgün, Osman. "Arap Şiirinin Önde Gelen İki Şairi, el Maarri ve el Mutenebbi'nin Mukayesesi". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 12/35 (2012), 131-144.

Özdemir, Abdurrahman. "el-Mütenebbî'nin Şiirinde Maraş". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/14 (2006), 159-185.

Özdemir, Sevim. "el-Mutenebbî Dîvânından, et-Teşbîhu'l-Belîğ". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 61-78.

Özdoğan, M. Akif. "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 1-36.

Özdoğan, M. Akif. "Klâsik Arap Şiirinde İntihâl Olgusu". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2005), 65-106.

Öztürk, Adnan. *Mütenebbî'nin Şiirlerinde Estetik Unsurlar*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Régis Blachère. *Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî*. çev. İbrahim Keylani. Dımeşk: Daru'l-Fikr, 2. Basım, 1975.

Seâlibî. *Yetîmetü'd-dehr*. thk. Müfid Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubil'-İlmiyye, 1983.

Sevim, Özdemir. "Şiirle Kazanç Yoluna Zuheyr b. Ebî Sulmâ ile el-Mutenebbî'nin Yaklaşımı". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2009), 193-206.

Sperl, Stefan. *Mannerism in Arabic poetry: a structural analysis of selected texts: 3rd century AH/9th century AD-5th century AH/11th century AD*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1989.

Tanır, Emrullah. "Ünlü Arap Şâiri Mütenebbî'de Aristoteles Etkisi: İlham mı, İntihal mi?" *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (20 Haziran 2024), 790-810. https://doi.org/10.29000/rumelide.1504509

Ubeydat, Adnan. *el-İtticâhâtu'n-naksiyye 'inde şurrâhi Dîvâni'l-Mütenebbî'l-kudâmâ*. Amman: Vizâratu's-Sekâfe, 2002.

Uveys, Fatıma. "Şiiriyyetü'l-inziyâh fî kasîdeti'l-Mütenebbî 'vâ harra kalbêhu'". *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb* 13 (2018), 316-358.

Vâhidî. *Şerhu'l-Vâhidi li Dîvâni'l-Mütenebbî*. thk. Yasin Eyyübi, Kusay Hüseyin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Raidu'l-Arabî, 1999.

Yakışik, Mehmet. *Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Yaltkaya, Şerafeddin. "Mutenebbî'den Önce Şiir (I)". çev. Musa Yıldız - Nurettin Ceviz. *Nüsha* 5/17 (2005), 95-122.

Yaltkaya, Şerafeddin. "Mutenebbî'den Önce Şiir (II)". çev. Musa Yıldız - Nurettin Ceviz. *Nüsha* 5/18 (2005), 55-82.

Yavuz, Mehmet. *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.